

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دهم، شماره ۳۸، تابستان ۱۳۸۱

اقتصاد تولید بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان یافته مطالعه موردی ایل کرد

دکتر فرخ کفیلزاده، علی اسمعیلیزاده، مهدی سیدان*

چکیده

ایل کرد، بزرگترین ایل استان ایلام، یکی از ایلاتی است که برنامه‌های اسکان عشایر در مورد تعدادی از خانوارهای آن به اجرا درآمده است. هدف این تحقیق، بررسی اقتصاد تولید بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان یافته ایل کرد است. اطلاعات مورد استفاده در تحقیق حاضر از طریق تکمیل ۲۵۰ پرسشنامه برای عشایر کوچنده و ۱۵۷ پرسشنامه برای عشایر اسکان یافته ایل کرد گردآوری شد. نتایج این تحقیق نشان داد که ترکیب دام عشایر اسکان یافته و کوچنده متفاوت است. در شرایط اسکان، سهم گوسفند و گاو افزوده می‌شود (به ترتیب ۷/۰ و ۲/۴ درصد) و سهم بز و احشام برابر کاهش می‌یابد (به ترتیب ۸/۳ و ۱/۱ درصد).

* به ترتیب: استادیار گروه علوم دامی دانشگاه رازی؛ مربی گروه علوم دامی دانشگاه ایلام؛ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم دامی دانشگاه ایلام.

E.mail: kafilzadeh@razi.ac.ir

E.mail: esmailia@mail.ilam.ac.ir

تولیدات دامی عشایر ایل کرد شامل گوشت (دام زنده)، فراورده‌های لبنی و الیاف دامی (پشم و مو) است. فروش دام زنده، فراورده‌های لبنی و الیاف دامی به ترتیب ۲/۷۷، ۲/۲۰ و ۶/۲ درصد از ارزش کل تولیدات دامی عشایر کوچنده و نیز ۵/۸۱، ۹/۱۶ و ۶/۱ درصد از ارزش کل تولیدات دامی عشایر اسکان یافته را تشکیل می‌دهد. هزینه نگهداری سالانه هر رأس دام داشتی عشایر کوچنده نسبت به عشایر اسکان یافته بیشتر است (برای هر رأس گوسفند، بز و گاو داشتی به ترتیب ۵۰/۱، ۵۱/۱ و ۴۷/۱ درصد). سود سالانه حاصل از هر رأس گوسفند و گاو داشتی در شرایط اسکان بیشتر از شرایط کوچ اما سود حاصل از هر رأس بز کمتر است (برای هر رأس گوسفند، گاو و بز به ترتیب ۳۱/۱۱، ۳/۲۳ و ۹۶/۶ درصد). متوسط درآمد خالص سالانه هر خانوار اسکان یافته (از بخش دامداری) بیشتر از متوسط درآمد خالص سالانه هر خانوار کوچنده است (۱۶/۱۸ درصد).

کلید واژه‌ها:

عشایر اسکان یافته، عشایر کوچنده، تولیدات دامی، ایل کرد.

مقدمه

اقتصاد جوامع عشایر بر پرورش دام، بویژه گوسفند و بز استوار است و پرورش اقتصادی این دامها به مراتب، پس چر اراضی زراعی و محصولات فرعی نظیر کاه و کلش متکی است. لذا برای تأمین علوفه مورد نیاز، حرکت و نقل مکان بین مراتع بیلاقی و قشلاقی (کوچ) ضرورت می‌یابد. از آنجا که بخش عمده هزینه‌های پرورش دام را هزینه‌های تغذیه تشکیل می‌دهد، بهره‌برداری از مراتع موجب کاهش هزینه‌های پرورش و سبب افزایش بازده اقتصادی این شیوه معیشتی می‌شود. با وجود این موضوع و غالباً بنا به دلایل سیاسی و اجتماعی، در گذشته شاهد مواردی از اسکان یا کوچ اجباری عشایر به نقاط دیگر بوده‌ایم. تردیدی نیست که هرگز نمی‌توان فرهنگی خاص یا شیوه‌ای از تولید را بدون برنامه‌ریزی منطقی و علمی و بدون شناخت روابط

متقابل متغیرهای حاکم در جامعه تغییر داد. تا زمانی که نتوانیم ساختار اقتصادی جامعه را تغییر دهیم نخواهیم توانست تغییری اساسی در روش تولید آن ایجاد کنیم. عده‌ای تصور می‌کنند که روستانشینی شکل تکامل یافته زندگی عشایری است، لذا برای توسعه اقتصادی کشور باید جامعه هر چه سریعتر مراحل گذار خود را از یک زندگی عشایری به یک زندگی روستایی طی کند. این در حالی است که زندگی عشایری، بویژه در ایران، بعد از زندگی روستانشینی پدید آمده و ناشی از یک جبر اقتصادی - اجتماعی بوده است. بنابراین تداوم یا انقراض آن نیز امکان دارد ناشی از جبر اقتصادی حاکم باشد. پاره‌ای از نظریات حاکی از آن است که شرایط سیاسی و اجتماعی زمان سبب راندن روستانشینان از روستا و پناه بردن آنها به کوه و دشتها و در نتیجه پیدایش پدیده کوچ نشینی شده است (ورجاوند، ۱۳۴۴)

در سالهای گذشته اسکان عشایر مورد توجه دولت و مسئولان جامعه قرار گرفته اما در حال حاضر دارای توجه سیاسی نبوده بلکه بر دلایل اقتصادی تکیه داشته است. به عبارت دیگر، نکته مطرح برای مسئولان و برنامه‌ریزانی که چنین سیاستی را دنبال می‌کنند این است که اولاً میزان بهره‌وری و تولید عشایر در مقایسه با روستاییان ناچیز است، ثانیاً عشایر موجب تخریب مراتع کشور می‌شوند. بدیهی است که رد یا تأیید این دلایل باید مبتنی بر بررسیهای علمی باشد. متأسفانه در مقایسه با مطالعات گوناگونی که در زمینه زندگی عشایر در استانهای مختلف کشور از جنبه‌های اجتماعی و سیاسی صورت گرفته است (از جمله امیر احمدی، زند مقدم، صرافها و طباطبایی که مشخصات کامل آنها در فهرست منابع پایانی آمده است) گزارشهای معدودی در خصوص هزینه و درآمد دامداری سنتی عشایر وجود دارد (مانند گزارشهای دهقانیان و کهنسال و مجیدی که مشخصات اینها نیز در فهرست منابع پایانی ذکر شده است) که در آنها نیز فقط تولیدات عشایر کوچنده مورد بررسی قرار گرفته است. گزارشها و مطالعات انجام شده در زمینه اقتصاد تولید یک ایل طبعاً به دلیل تفاوت‌های فرهنگی - اجتماعی و نیز تفاوت‌های موجود در منابع طبیعی در دسترس آنها قابل تعمیم به سایر ایلات و عشایر نیست. در خصوص دامداری عشایر استان ایلام پژوهشهای چندانی صورت نگرفته است. بویژه هیچ گونه اطلاعی در زمینه مقایسه

اقتصادی بخش دامداری عشایر اسکان یافته و کوچنده در دست نیست.

ایل کرد، بزرگترین ایل استان ایلام است که ۲۸/۹۳ درصد از کل گوسفند و سره و ۳۶/۶۶ درصد از کل بز و بزغاله و ۱۵/۲۴ درصد از کل گاو و گوساله استان را در اختیار دارد (مرکز آمار ایران، ۱۳۶۹). با توجه به اینکه برنامه‌های اسکان عشایر در مورد تعدادی از خانوارهای ایل کرد به اجرا آمده است، تحقیق حاضر با هدف بررسی ترکیب گله، میزان تولید و بهره‌وری بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان یافته این ایل انجام پذیرفته است.

هدفهای تحقیق

هدفهای این تحقیق عبارت است از:

- مقایسه هزینه‌های نگهداری دام عشایر کوچنده و اسکان یافته
- مقایسه درآمد سالانه هر رأس از گونه‌های مختلف دامی در شرایط کوچ و اسکان
- بررسی میزان سود سالانه هر خانوار از عشایر کوچنده و اسکان یافته (از بخش

دامداری)

مواد و روشها

منطقه مورد مطالعه و موقعیت جغرافیایی آن

زیستبوم ایل کرد در استان ایلام در منطقه‌ای موسوم به دشت برتش قرار دارد. مساحت کل اراضی برتش حدود ۵۰ هزار هکتار است و در محدوده بین ۴۷ درجه و ۲ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۱۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۲۲ درجه و ۲۵ دقیقه عرض جغرافیایی قرار دارد. دشت برتش را می‌توان حوزه کوچکی از رودخانه میمه محسوب کرد. میزان متوسط بارندگی سالانه ۲۵۰ میلیمتر و حداکثر و حداقل درجه حرارت منطقه به ترتیب ۴۹ و صفر درجه سانتیگراد است.

جمع‌آوری اطلاعات

اطلاعات مورد نیاز برای انجام پژوهش شامل تعداد و انواع دام، میزان تولیدات دامی

(تولید گوشت، شیر، پشم، مو، کرک، روغن، کشک و ...) و قیمت فروش هر واحد دام و هزینه‌های نگهداری آن (تعلیف دستی، چوپان، دارو، حمل و نقل، پس‌چرو و ...) است. برای جمع‌آوری اطلاعات فوق با توجه به هدفهای تحقیق، اقدام به تهیه پرسشنامه‌ای با سؤالات باز و نیمه‌باز شد. علاوه بر این، اطلاعات کلی مورد نیاز درباره منطقه مورد مطالعه از سازمانهای مربوط جمع‌آوری گردید. همچنین از نتایج سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده (مرکز آمار ایران، ۱۳۶۹، ۱۳۷۷) نیز استفاده شد.

جامعه آماری

در مطالعه حاضر دو جامعه مورد نظر بود: الف) جامعه عشایر کوچنده ایل کرد (۲۵۵۹ خانوار) که افراد آن زندگی چادرنشینی دارند و برای تأمین علوفه و استفاده از مراتع و پوشش گیاهی طبیعی برای دامهایشان با مجموعه خانواده و وسایل زندگی و دام، متناسب با وضع جوی، به صورت فصلی به قشلاق و ییلاق می‌روند. ب) جامعه عشایر اسکان‌یافته ایل کرد (۳۵۱ خانوار) که افرادی هستند که در مناطق شهری و روستایی و یا مناطق تازه تأسیس عشایری سکنی گزیده‌اند و شیوه زندگی و نوع فعالیتشان تحت تأثیر سایر مردم محل قرار گرفته است. در این تحقیق، جامعه عشایر اسکان‌یافته ایل کرد افرادی را شامل می‌شود که به خواست خود و نه به اجبار، در کانون توسعه دشت برتش دهلران سکنی گزیده‌اند.

روش انتخاب نمونه

به منظور تعیین حجم نمونه از رابطه زیر استفاده شده است:

$$n = \frac{Nt^2pq}{t^2pq + NE}$$

n: اندازه نمونه، N: اندازه جامعه، t: آماره تی - استیودنت (که مقدار آن از جدول مربوط، در سطح احتمال ۵٪ برابر

۱/۹۶ به دست آمد)، E: میزان خطا (برابر ۰/۰۵).

N برای عشایر کوچنده و اسکان‌یافته ایل کرد به ترتیب برابر ۲۵۵۹ و ۳۵۱ خانوار است.

مقادیر p و q یکسان و برابر ۰/۵ در نظر گرفته شد (ملکیان و شیروانی، ۱۳۶۴).

با توجه به مطالب فوق، اندازه نمونه برای عشایر کوچنده و اسکان یافته به ترتیب ۲۵۰ و ۱۵۷ خانوار تعیین شد. پس از تعیین اندازه نمونه، روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به کار رفت و پرسشنامه‌ها از سوی تعدادی کارشناس و کاردان و نیروهای تحصیلکرده بومی تکمیل گردید. برای محاسبه سود به دست آمده از پرورش هر رأس دام عشایر و همچنین برای برآورد متوسط درآمد سالانه هر خانوار عشایر از روش دهقانیان و کهنسال (دهقانیان و کهنسال، ۱۳۷۹) استفاده شد. اطلاعات به کار رفته در این پژوهش به صورت مقطعی و مربوط به سال ۱۳۷۹ است.

نتایج و بحث

ترکیب گله

ترکیب دام عشایر کوچنده و اسکان یافته ایل کرد در جدول ۱ نشان داده شده است. با توجه به اطلاعات این جدول مشخص می‌شود که ترکیب دام این دو گروه از عشایر متفاوت بوده به طوری که سهم گوسفند از ۳۷/۷ درصد در شرایط کوچ به ۴۴/۷ درصد در شرایط اسکان افزایش یافته است. از طرف دیگر سهم بز از ۵۹/۵ درصد در شرایط کوچ به ۵۱/۲ درصد در حالت اسکان کاسته شده است. همچنین سهم گاو از ۰/۹ درصد در حالت کوچ به ۳/۳ درصد در حالت اسکان افزایش یافته ولی سهم احشام برابر در حالت اسکان کاهش پیدا کرده است (از ۱/۹ درصد به ۰/۸ درصد). ترکیب مناسب دام تأثیر زیادی بر مراتع دارد به طوری که پایین آمدن سهم گونه‌های دامی همچون شتر و بز و بالارفتن سهم یک گونه خاص در مراتع (چرای تک‌گونه‌ای) ممکن است در نهایت باعث افزایش گونه‌های مهاجم و غیر خوشخوراک در مراتع شود (کردوانی، ۱۳۷۴).

جدول ۱. ترکیب دام عشایر کوچنده و اسکان یافته ایل کرد

نوع دامی / گروه عشایر	گوسفند و بره		بز و بزغاله		گاو و گوساله		باربر		جمع
	تعداد (رأس)	درصد	تعداد (رأس)	درصد	تعداد (رأس)	درصد	تعداد (رأس)	درصد	
اسکان یافته	۲۲۸۶۸	۴۴/۷	۲۷۳۷۸	۵۱/۲	۱۷۵۵	۳/۳	۴۲۰	۰/۸	۵۳۴۲۱
کوچنده	۱۳۳۰۶۸	۱۷/۷	۲۰۹۸۲۸	۵۹/۵	۳۰۷۱	۰/۹	۶۶۵	۱/۹	۳۴۶۶۴۲

مأخذ: یافته‌های تحقیق

تولیدات دامی عشایر کوچنده ایل کرد

۱. تولید گوشت (دام زنده)

گوشت مهمترین فراورده تولیدی عشایر استان ایلام است و در این راستا به طور معمول دامهای زنده به فروش می‌رسد. نتایج به دست آمده در مورد میزان فروش دام در خانوارهای نمونه عشایر کوچنده ایل کرد نشان می‌دهد که این خانوارها به طور متوسط ۳۵/۱ درصد از دامهای تولیدی (غیر باربر) خود را به فروش می‌رسانند. از این مقدار به طور متوسط ۱۸/۵ درصد به فروش بز و بزغاله، ۱۶/۵ درصد به فروش گوسفند و بره و باقیمانده به فروش گاو و گوساله اختصاص دارد. با تعمیم نتایج نمونه به جامعه عشایر کوچنده ایل کرد مشاهده می‌شود که این گروه از عشایر سالانه ۱۲۱۲۱۸ رأس دام خود را به فروش می‌رسانند (جدول ۲) که از این مقدار ۵۲/۸ درصد به فروش بز و بزغاله، ۴۶/۴ درصد به فروش گوسفند و بره و ۸/۰ درصد به فروش گاو و گوساله مربوط می‌شود. با در نظر گرفتن قیمت هر رأس دام مشخص می‌گردد که این گروه از عشایر سالانه بیش از ۲۸ میلیارد ریال درآمد از طریق فروش دام به دست می‌آورند (جدول ۲) که از این مقدار ۲۷/۱ درصد به فروش بره، ۲۴/۴ درصد به فروش گوسفند حذفی، ۲۳/۹ درصد به فروش بز حذفی، ۲۰ درصد به فروش بزغاله، ۲/۵ درصد به فروش گوساله و ۲/۱ درصد به فروش گاو اختصاص دارد. بنابراین، افزون بر ۵۱/۵ درصد به فروش گوسفند و بره، ۴۳/۹ درصد به فروش بز و بزغاله و باقیمانده به فروش گاو و گوساله مربوط است.

جدول ۲. وضعیت فروش دام عشایر کوچنده ایل کرد

شرح	گوسفند	بره	جمع گوسفند و بره	بز	بزغاله	جمع بز و بزغاله	گاو	گوساله	جمع گاو و گوساله	جمع کل
تعداد کل دام (رأس)	۹۲۵۲۶	۳۹۵۴۲	۱۳۳۰۶۸	۱۳۹۳۱۲	۷۰۵۲۶	۲۰۹۸۳۸	۱۹۹۵	۱۰۷۴	۳۰۷۰	۳۴۵۹۷۶
تعداد دام فروخته شده (رأس)	۲۳۰۲۱	۳۳۲۶۷	۵۶۲۹۸	۳۰۷۰۸	۳۳۲۶۷	۶۳۹۷۵	۲۳۹	۷۰۶	۹۴۵	۱۲۱۲۱۸
متوسط قیمت فروش هر رأس دام (ریال)	۳۰۰۰۰۰	۲۳۰۰۰۰	-	۲۲۰۰۰۰	۱۷۰۰۰۰	-	۲۵۰۰۰۰۰	۱۰۰۰۰۰۰	-	-
درآمد سالانه دست‌آمده از فروش دام (میلیارد ریال)	۶۹۰۹۳۰۰	۷۶۵۱۴۰۰	۱۴۵۶۰۷۱۰	۶۷۵۵۷۶۰	۵۶۵۵۳۹۰	۱۲۴۱۱۱۵۰	۵۱۷۵۰۰	۷۰۶۰۰۰	۱۳۰۳۵۰۰	۲۸۲۷۵۴۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۲. فراورده‌های لبنی

اطلاعات به دست آمده از این تحقیق نشان می‌دهد که متوسط تولید شیر سالانه هر رأس میش، بز و گاو در نمونه عشایر کوچنده ایل کرد به ترتیب ۲۳، ۳۰ و ۷۳۰ کیلوگرم است. با استفاده از این ارقام و با توجه به تعداد کل دامهای شیرده، میزان شیر قابل استحصال از دامهای عشایر کوچنده ۴۴۷۴ تن در سال برآورد شده است که افزون بر ۱/۲۴ درصد آن را شیر گوسفند، ۲/۵۷ درصد آن را شیر بز و ۷/۱۸ درصد آن را شیر گاو تشکیل می‌دهد. اطلاعات به دست آمده در مورد نحوه استفاده عشایر از شیر تولیدی نشان می‌دهد که این گروه کمتر سعی در فروش شیر دارند و عمدتاً شیر را به فراورده‌هایی همچون روغن، کشک و قره‌قروت تبدیل می‌کنند که این امر سبب پدید آمدن ارزش افزوده می‌شود. بنابراین میزان تولید مشتقات شیر برای نمونه مورد بررسی و کل جامعه عشایر کوچنده ایل کرد محاسبه شد. بر پایه اطلاعات به دست آمده، عشایر کوچنده ایل کرد سالانه بیش از ۱۴۳ تن روغن حیوانی تولید می‌کنند که از این مقدار ۵/۲۶ درصد مربوط به روغن گوسفند، ۵/۵۹ درصد مربوط به روغن بز و ۱/۱۴ درصد مربوط به روغن گاو است. همچنین میزان کشک تولیدی، سالانه حدود ۵۳۹ تن است که از این مقدار ۶/۲۶ درصد به کشک گوسفند، ۱/۶۲ درصد به کشک بز و ۲/۱۲ درصد به کشک گاو اختصاص دارد. مقدار تولید قره‌قروت، سالانه حدود ۲/۷۷ تن است که سهم گوسفند، بز و گاو در این تولید به ترتیب ۳/۳۰، ۳/۶۶ و ۴/۳ درصد است.

نتایج به دست آمده در مورد میزان تولید سالانه و قیمت فراورده‌های لبنی تولیدی عشایر کوچنده ایل کرد در جدول ۳ آمده است. چنانکه از این جدول پیداست، ارزش این فراورده‌ها ۷۳۹۲۷۱۳ هزارریال است که از این مقدار ۷/۴۱ درصد به فروش روغن گوسفند و بز، ۱/۴ درصد به فروش روغن گاو، ۴/۴۲ درصد به فروش کشک گوسفند و بز، ۵/۴ درصد به فروش کشک گاو و ۳/۷ درصد به فروش قره‌قروت اختصاص دارد. این گروه از عشایر بخش عمده‌ای از فراورده‌های لبنی تولیدی خویش را به مصرف خانوار خود می‌رسانند.

جدول ۳. ارزش فراورده‌های لبنی جامعه عشایر کوچنده ایل کرد

شرح	نوع فراورده				
	روغن گوسفند و بز و گاو	کشتک گاو	کشتک گوسفند و بز	روغن گاو	کشتک گوسفند و بز
کل تولید سالانه (کیلوگرم)	۱۲۳۲۷۰	۲۰۱۶۹	۴۸۱۸۲۷	۶۷۱۵۵	۷۷۲۵۴
متوسط قیمت هر کیلوگرم (ریال)	۲۵۰۰۰	۱۵۰۰۰	۶۵۰۰	۵۰۰۰	۷۰۰۰
ارزش تولید (هزار ریال)	۳۰۸۱۷۵۰	۳۰۲۵۳۵	۳۱۳۱۸۷۵	۳۳۵۷۷۵	۵۴۰۷۷۸
جمع					۷۳۹۲۷۱۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۳. الیاف دامی

میزان الیاف دامی حاصل از دامهای عشایر کوچنده ایل کرد در جدول ۴ نشان داده شده است. با توجه به این جدول مشخص می‌شود که الیاف دامی تولیدی این گروه، شامل پشم و مو است. مقدار تولید سالانه الیاف دامی حدود ۲۳۴ تن است که از این مقدار ۲/۷۶ درصد به تولید پشم و ۸/۲۳ درصد به تولید مو اختصاص دارد. از طرفی ارزش کل الیاف دامی، سالانه نزدیک به ۹۵۷۷۱۷ هزار ریال است (جدول ۵) که ۷/۸۳ درصد آن به فروش پشم و ۳/۱۶ درصد آن به فروش مو مربوط می‌شود.

جدول ۴. وضعیت تولید الیاف دامی در خانوارهای عشایر کوچنده ایل کرد

شرح	میش	قوچ	بره	بز	بزغاله	جمع
تعداد دام (رأس)	۹۱۲۵۵	۲۲۷۲	۳۹۵۴۱	۱۳۹۳۱۴	۷۰۵۲۴	۳۴۲۹۰۶
متوسط تولید پشم سالانه هر رأس (کیلوگرم)	۱/۷۰	۲/۳۰	۰/۴۵	-	-	-
کل تولید پشم سالانه (کیلوگرم)	۱۵۵۱۳۳	۵۲۲۶	۱۷۷۹۳	-	-	۱۷۸۱۵۲
متوسط تولید مو سالانه هر رأس (کیلوگرم)	-	-	-	۰/۴	-	-
کل تولید مو سالانه (کیلوگرم)	-	-	-	۵۵۷۲۶	-	۵۵۷۲۶

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۵. ارزش الیاف دامی عشایر کوچنده ایل کرد

شرح	نوع الیاف	
	پشم	مو
کل تولید سالانه (کیلوگرم)	۱۷۸۱۵۲	۵۵۷۲۶
متوسط قیمت هر کیلوگرم (ریال)	۴۵۰۰	۲۸۰۰
ارزش تولید (هزار ریال)	۸۰۱۶۸۴	۱۵۶۰۳۳
جمع		

مأخذ: یافته‌های تحقیق

تولیدات دامی عشایر اسکان یافته ایل کرد

۱. تولید گوشت (دام زنده)

اطلاعات به دست آمده درباره میزان فروش دام در خانوارهای نمونه عشایر اسکان یافته ایل کرد نشان می‌دهد که این گروه از عشایر، سالانه نزدیک به $3/40$ درصد از دامهای تولیدی (غیرباربر) خود را به فروش می‌رسانند. از این مقدار به طور متوسط $7/21$ درصد به بز و بزغاله، $5/17$ درصد به گوسفند بره، و $1/1$ درصد به گاو و گوساله مربوط می‌شود. همان‌گونه که پیشتر توضیح داده شد، عشایر کوچنده، سالانه حدود $1/35$ درصد از دام تولیدی خود را می‌فروشند. پایین بودن درصد فروش دام زنده در خانواده‌های کوچنده نسبت به خانواده‌های اسکان یافته احتمالاً ناشی از ضعف مدیریت در دامداری عشایر کوچنده، فقر مراتع و سوء تغذیه، پایین بودن درصد زایش، وجود بیماریهای دامی و سقط جنین است.

با توجه به اطلاعات به دست آمده از نمونه مشخص شد که جامعه عشایر اسکان یافته ایل کرد سالانه بیش از ۲۱ هزار رأس دام خود را به فروش می‌رسانند که از این تعداد $4/43$ درصد به فروش گوسفند بره، $9/53$ درصد به فروش بز و بزغاله و باقیمانده به فروش گاو اختصاص دارد. با توجه به قیمت هر رأس دام مشاهده می‌شود که این گروه از عشایر، سالانه معادل 5289580 هزار ریال از فروش دام به دست می‌آورند (جدول ۶). از این مبلغ $0/28$ درصد به فروش بره، $9/22$ درصد به فروش بزغاله، $2/18$ درصد به فروش بز حذقی، $0/16$ درصد به فروش گوسفند حذقی، $3/8$ درصد به فروش گوساله و $6/6$ درصد به فروش گاو حذقی اختصاص دارد. به عبارت دیگر، $0/44$ درصد از درآمد فوق به فروش گوسفند بره، $1/41$ درصد به فروش بز و بزغاله و $9/14$ درصد به فروش گاو و گوساله ارتباط دارد. بنابراین سهم دامهای سبک در درآمد حاصل از فروش دام عشایر اسکان یافته از عشایر کوچنده کمتر و در عوض سهم دامهای سنگین در درآمد حاصل از فروش دام در این گروه بیشتر از عشایر کوچنده است.

جدول ۶. وضعیت فروش دام عشایر اسکان یافته ایل کرد

شرح	گوسفند	بره	جمع گوسفند و بره	بز	بزغاله	جمع بز و بزغاله	گاو	گوساله	جمع گاو و گوساله	جمع
تعداد کل دام (رأس)	۱۶۷۷۵	۷۰۹۲	۲۳۸۶۸	۱۸۱۷۷	۹۲۰۱	۲۷۳۷۸	۱۱۴۱	۶۱۴	۱۷۵۵	۵۳۰۰۱
تعداد دام فروخته شده (رأس)	۲۸۱۶	۶۴۴۴	۹۲۶۰	۴۳۸۰	۷۱۱۸	۱۱۴۹۸	۱۴۰	۴۳۹	۵۷۹	۲۱۳۳۷
متوسط قیمت فروش هر رأس دام (ریال)	۳۰۰۰۰۰	۲۳۰۰۰۰	-	۲۲۰۰۰۰	۱۷۰۰۰۰	-	۲۵۰۰۰۰۰	۱۰۰۰۰۰۰	-	-
درآمد سالانه به دست آمده از فروش انواع دام (مهر و ریال)	۸۴۴۸۰۰	۱۴۸۲۱۲۰	۲۳۲۶۹۲۰	۹۶۳۶۰۰	۱۲۱۰۰۶۰	۲۱۷۳۶۶۰	۳۵۰۰۰۰۰	۴۳۹۰۰۰۰	۷۸۹۰۰۰۰	۵۲۸۹۵۸۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۲. فراورده‌های لبنی

نتایج به دست آمده در مورد میزان تولید شیر دامهای عشایر اسکان یافته نشان می‌دهد که متوسط تولید شیر سالانه هر رأس میش، بز و گاو به ترتیب ۱۹، ۲۴ و ۷۴۵ کیلوگرم است. بنابراین متوسط تولید شیر سالانه هر رأس از دامهای سبک عشایر اسکان یافته کمتر از دامهای سبک عشایر کوچنده ولی متوسط تولید شیر سالانه هر رأس از گاوهای عشایر اسکان یافته بیشتر از گاوهای عشایر کوچنده است. با استفاده از ارقام فوق و با توجه به تعداد کل دامهای شیرده، میزان شیر قابل استحصال از دامهای این گروه از عشایر، سالانه ۸۸۹ تن برآورد شد که ۱۵/۳ درصد آن به شیر گوسفند، ۲۵/۹ درصد به شیر بز و ۵۸/۸ درصد به شیر گاو ارتباط دارد. بنابراین در شرایط اسکان، عشایر ایل کرد تمایل بیشتری به نگهداری دامهای سنگین و استفاده از تولید شیر آنها دارند تا نگهداری دامهای سبک.

برپایه آمار و ارقام به دست آمده در مورد میزان تولید فراورده‌های شیری این گروه از عشایر سالانه حدود ۲۵/۵ تن روغن حیوانی تولید می‌کنند که از این مقدار ۱۸/۸ درصد به روغن گوسفند، ۳۱/۶ درصد به روغن بز و ۴۹/۶ درصد به روغن گاو اختصاص دارد. میزان کشک و قره‌قروت تولیدی، سالانه ۹۹/۶ تن است که ۹۱/۰ درصد آن مربوط به کشک و ۹/۰

درصد آن مربوط به قره قروت است.

نتایج حاصل در مورد وضعیت تولید و قیمت هر کیلوگرم از فراورده‌های شیری گویای آن است که ارزش کل فراورده‌های شیری تولیدی سالانه این گروه از عشایر، ۱۰۹۹۷۳۸ هزار ریال است (جدول ۷). از این مقدار ۴۶/۴ درصد به روغن حیوانی (۲/۲ درصد روغن گوسفند و بز و ۱۷/۲ درصد روغن گاو) و ۵۳/۶ درصد به کشک و قره قروت اختصاص دارد.

جدول ۷. ارزش فراورده‌های لبنی عشایر اسکان یافته ایل کرد

شرح	روغن		کشک		فراورده گوسفند و بز رگاو	جمع کل
	گوسفندوز	گاو	گوسفندوز	گاو		
کل تولید سالانه (کیلوگرم)	۱۲۸۴۷	۱۲۶۳۶	۴۸۵۶۴	۴۱۹۷۹	۹۰۶۶	-
متوسط قیمت هر کیلوگرم (ریال)	۲۵۰۰۰	۱۵۰۰۰	۶۵۰۰	۵۰۰۰	۷۰۰۰	-
ارزش تولید (هزار ریال)	۳۲۱۱۷۵	۱۸۹۵۴۰	۳۱۵۶۶۶	۲۰۹۸۹۵	۶۳۶۴۲	۱۰۹۹۷۳۸

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۳. الیاف دامی

متوسط میزان تولید الیاف (پشم و مو) دامهای عشایر اسکان یافته ایل کرد در جدول ۸ آمده است. در این زمینه، اطلاعات نشان می‌دهد که میزان تولید پشم هر رأس گوسفند نسبت به عشایر کوچنده کمتر است که دلیل آن احتمالاً بالا بودن دما (در کانون توسعه دشت برتش) و در نتیجه ریزش الیاف یا رشد ناکافی آنهاست.

جدول ۸. وضعیت تولید الیاف دامی عشایر اسکان یافته ایل کرد

شرح	نوع دام					جمع کل
	میش	فوج	بره	بز	زغاله	
تعداد دام (رأس)	۱۶۳۶۸	۴۰۷	۷۰۹۲	۱۸۱۷۷	۹۲۰۱	۵۱۲۲۵
متوسط تولید پشم سالانه هر رأس دام (کیلوگرم)	۱/۰۰	۱/۸۰	۰/۳۵	-	-	-
کل تولید پشم سالانه انواع دام (کیلوگرم)	۱۶۳۶۸	۷۳۳	۲۴۸۲	-	-	۱۹۵۸۳
متوسط تولید سالانه هر رأس دام (کیلوگرم)	-	-	-	۰/۳۰	-	-
کل تولید موسالانه انواع دام (کیلوگرم)	-	-	-	۵۴۵۳	-	۵۴۵۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

میزان کل تولید سالانه الیاف دامی عشایر اسکان یافته ایل کرد ۲۵ تن است (جدول ۹) که ۷۸/۲ درصد آن به تولید پشم و ۲۱/۸ درصد آن به تولید مو مربوط می‌شود. از طرفی ارزش این الیاف تولیدی، سالانه ۱۰۳۳۹۲ هزار ریال است که ۸۵/۲ درصد آن به فروش پشم و ۱۴/۸ درصد آن به فروش مو اختصاص دارد.

جدول ۹. ارزش الیاف دامی عشایر اسکان یافته ایل کرد

شرح	نوع الیاف		جمع
	پشم	مو	
کل تولید سالانه (کیلوگرم)	۱۹۵۸۳	۵۴۵۳	۲۵۰۳۶
متوسط قیمت هر کیلوگرم (ریال)	۴۵۰۰	۲۸۰۰	-
ارزش تولید (هزار ریال)	۸۸۱۲۴	۱۵۲۶۸	۱۰۳۳۹۲

مأخذ: یافته‌های تحقیق

ارزش تولیدات دامی عشایر کوچنده و اسکان یافته

با توجه به اطلاعات موجود در جدولهای ۲، ۳ و ۵ مشخص می‌شود که ارزش کل تولیدات دامی عشایر کوچنده ایل کرد ۳۶۶۲۵۷۹۰ هزار ریال است که از این مقدار ۷۷/۲ درصد به فروش دام زنده، ۲۰/۲ درصد به فروش فراورده‌های لبنی و ۲/۶ درصد به فروش الیاف دامی اختصاص دارد.

با توجه به جدولهای ۶، ۷ و ۹ نیز مشخص می‌شود که ارزش کل تولیدات دامی عشایر اسکان یافته ایل کرد ۶۴۹۲۷۱۰ هزار ریال است که از این مقدار ۸۱/۵ درصد به فروش دام زنده، ۱۶/۲ درصد به فروش فراورده‌های لبنی و ۱/۶ درصد به فروش الیاف دامی مربوط می‌شود.

هزینه‌های نگهداری هر رأس دام عشایر کوچنده و اسکان یافته

نتایج به دست آمده در مورد هزینه نگهداری هر رأس دام عشایر کوچنده و اسکان یافته ایل کرد در جدول ۱۰ آمده است. میانگین هزینه نگهداری سالانه هر رأس گوسفند و بره، بز و

بزغاله و گاو و گوساله عشایر کوچنده ایل کرد به ترتیب برابر ۵۳۶۴۸، ۴۶۶۲۴ و ۸۲۵۶۸۶ ریال است. مهمترین رقم هزینه نگهداری دامهای سنگین به هزینه تعلیف دستی مربوط می‌شود. از طرفی در مورد دامهای سبک بیشترین هزینه به تعلیف دستی و چوپان ارتباط دارد و برای بز هزینه چوپان حتی از هزینه تعلیف دستی نیز بیشتر است (۳۹/۷ در مقابل ۳۸/۶). با توجه به جدول ۱۰ مشخص می‌شود که میانگین هزینه هر رأس گوسفند و بره، بز و بزغاله و گاو و گوساله عشایر اسکان یافته ایل کرد سالانه برابر ۵۲۸۵۰، ۴۵۹۳۰ و ۸۱۳۷۱۹ ریال است. مهمترین این هزینه‌ها، هم در مورد دامهای سبک و هم در مورد دامهای سنگین، به هزینه تعلیف دستی اختصاص دارد. در مجموع، هزینه‌های نگهداری دام عشایر اسکان یافته نسبت به کوچنده کمتر است که دلیل آن حذف هزینه‌های حمل و نقل و پس‌چر و کاهش هزینه چوپان است. عشایر اسکان یافته ایل کرد به کشت غلات (گندم و جو) در کانون توسعه دشت برتش روی آورده‌اند و لذا بخشی از خوراک مورد نیاز دامهای خویش را سالانه خود تولید می‌کنند و پس‌چر مزارع را به چرای دامهای خود می‌رسانند. از طرفی به دلیل خشکسالی و نامناسب بودن وضعیت مراتع، عشایر کوچنده هزینه‌های زیادی جهت تعلیف دستی دامهای خود می‌پردازند.

جدول ۱۰. هزینه‌های نگهداری سالانه هر رأس دام عشایر کوچنده و اسکان یافته

ایل کرد

شرح	عشایر کوچنده			عشایر اسکان یافته		
	گوسفند	بز	گاو	گوسفند	بز	گاو
تعلیف دستی	۲۵۵۰۹ (۴۷/۵)	۱۷۹۸۵ (۳۸/۶)	۹۵۱۷۸۵۲۳۹ (۹۵/۱)	۳۹۶۳۶ (۷۵/۰)	۳۲۱۴۲ (۷۰/۰)	۷۸۴۴۱۹ (۹۶/۴)
پس‌چر	۳۳۵۵۸ (۶/۶)	۳۳۵۵۸ (۷/۶)	-	-	-	-
حمل و نقل	۱۱۶۵۰ (۳/۱)	۱۱۶۵۰ (۳/۵)	۶۷۷ (۱/۳)	-	-	-
دارو و درمان	۲۰۳۳ (۳/۸)	۲۰۳۳ (۴/۴)	۵۰۰ (۰/۶)	۳۹۰ (۷/۴)	۳۹۰ (۸/۵)	۲۹۰ (۰/۶)
چوپان	۱۸۰۰ (۳۳/۶)	۱۸۵۰ (۳۹/۷)	-	۱۲۸۰ (۱۳/۶)	۱۲۸۰ (۱۸/۰)	-
متفرقه	۲۸۹۸ (۵/۴)	۲۸۹۸ (۶/۲)	۲۴۷۷ (۳/۰)	۲۱۱۴ (۴/۰)	۱۶۰۸ (۳/۵)	۲۴۴۰ (۳/۰)
جمع	۵۲۸۵۰ (۱۰۰)	۴۶۶۲۴ (۱۰۰)	۸۱۳۷۱۹ (۱۰۰)	۲۸۵۰ (۱۰۰)	۲۵۹۳۰ (۱۰۰)	۸۱۳۷۱۹ (۱۰۰)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

تذکر: عددهای درون پرانتز نشان‌دهنده اقلام هزینه‌ها (درصد) نسبت به کل هزینه‌های نگهداری انواع دام است.

سود به دست آمده از پرورش هر رأس دام عشایر کوچنده ایل کرد

۱. سود به دست آمده از پرورش هر رأس گوسفند

برای محاسبه این سود، موضوع در چارچوب یک گله ۲۵۰ رأسی بررسی شد. به طور متوسط ۷۵ درصد یک گله ۲۵۰ رأسی گوسفند و بره عشایر را میش تشکیل می دهد. با در نظر گرفتن ۷۵ درصد به عنوان درصد زایش، از این تعداد میش ۱۴۱ رأس گوسفند و بره در سال تولید می شود که بجز نزدیک به ۵۰ درصد آنها که ماده بوده و به عنوان داشتن نگهداری شده اند، باقیانده به فروش می رسد. با احتساب میانگین قیمت هر رأس بره ۲۳۰ هزار ریال، درآمد به دست آمده از فروش بره در گله یاد شده نزدیک به ۱۶۲۱۵ هزار ریال برآورد می شود. افزون بر این باید گفت که عمر اقتصادی هر رأس میش در گله عشایر کوچنده حدود ۵ سال است که پس از آن باید جایگزین شود. بدین ترتیب هر سال ۳۷ رأس از میشهای گله به فروش می رسد که با احتساب میانگین قیمت هر رأس میش حذفی ۳۰۰ هزار ریال، درآمد به دست آمده از فروش میش در گله یاد شده نزدیک به ۷۴۰۰ هزار ریال در سال برآورد می شود. در یک گله ۲۵۰ رأسی به طور متوسط نزدیک به ۸ رأس قوچ نگهداری می شود. با در نظر گرفتن عمر اقتصادی حدوداً ۴ ساله این حیوان، هر سال ۲ رأس آن جایگزین می شود که با احتساب متوسط قیمت هر رأس قوچ حذفی ۶۳۰ هزار ریال، درآمد به دست آمده از فروش قوچ ۱۲۶۰ هزار ریال در سال و در نتیجه، درآمد حاصل از فروش گوسفند و بره در یک گله ۲۵۰ رأسی نزدیک به ۲۴۸۷۵ هزار ریال برآورد می شود. با توجه به میانگین تولید روغن، کشک، قره قروت و پشم هر رأس گوسفند و بره به ترتیب برابر ۰/۸۱، ۰/۳، ۰/۵ و ۱/۵ کیلوگرم در سال، و با در نظر گرفتن میانگین قیمت هر کیلوگرم پشم ۴۵۰۰ ریال، هر کیلوگرم روغن، کشک و قره قروت به ترتیب برابر ۲۵۰۰۰، ۶۵۰۰، ۷۰۰۰ ریال، درآمد حاصل از تولید پشم و فراورده های لبنی هر رأس گوسفند نزدیک به ۵۰ هزار ریال در سال تخمین زده می شود.

با توجه به موارد پیشگفته، کل درآمد حاصل از نگهداری هر رأس گوسفند و بره

عشایر کوچنده ایل کرد ۱۴۹۵۰۰ ریال در سال برآورد می‌شود. چنانکه پیشتر نیز گفته شد، هزینه نگهداری هر رأس گوسفند و برده عشایر کوچنده ایل کرد ۵۳۶۴۸ ریال در سال است (جدول ۱۰). بنابراین سود فروش تولیدات دامی از تفاضل درآمد حاصل از فروش این تولیدات و هزینه‌های نگهداری دام به دست می‌آید و بدین ترتیب سود سالانه حاصل از هر رأس گوسفند داشتنی این عشایر برابر ۹۵۸۵۲ ریال برآورد می‌گردد.

۲. سود به دست آمده از پرورش هر رأس بز

بز و بزغاله حدود ۵۹/۵ درصد ترکیب دام عشایر کوچنده ایل کرد را تشکیل می‌دهد. این عشایر نزدیک به ۷۰ رأس بزغاله، ۳۷ رأس بز و ۲ رأس بز نر گله ۲۵۰ رأسی خود را هر سال به فروش می‌رسانند که با توجه به قیمت هر رأس بز و بزغاله و بز نر (به ترتیب ۲۲۰، ۱۷۰ و ۴۶۲ هزار ریال)، درآمد به دست آمده از فروش دام در این گله نزدیک به ۲۰۹۶۴ هزار ریال برآورد می‌شود. با توجه به میانگین تولید روغن، کشک، قره قروت و مو سالانه هر رأس بز و بزغاله به ترتیب برابر ۱، ۴، ۶/۰ و ۴/۰ کیلوگرم، و با در نظر گرفتن قیمت هر کیلو روغن، کشک، قره قروت و مو به ترتیب برابر ۲۵۰۰۰، ۶۵۰۰، ۷۰۰۰ و ۲۸۰۰ ریال، درآمد حاصل از این تولیدات به ازای هر رأس بز ۵۶۳۲۰ ریال برآورد می‌شود. با توجه به موارد پیشگفته، کل درآمد حاصل از نگهداری هر رأس بز و بزغاله عشایر کوچنده ایل کرد برابر ۱۴۰۱۷۶ ریال است. با توجه به هزینه نگهداری سالانه هر رأس بز برابر ۴۶۶۲۴ ریال (جدول ۱۰)، سود سالانه پرورش بز برای این گروه از عشایر ۹۳۵۵۲ ریال خواهد بود؛ هر چند نگهداری سالانه هر رأس بز عشایر کوچنده ایل کرد کمتر از هزینه نگهداری سالانه گوسفند است، اما سود حاصل از پرورش یک رأس گوسفند بیشتر از سود پرورش یک رأس بز است.

۳. سود به دست آمده از پرورش هر رأس گاو

برای محاسبه این سود، موضوع در چارچوب یک گله ۱۰۰ رأسی گاو بررسی شد. از آنجا

که ۶۵ درصد گله داشتی گاو را ماده گاو بالغ تشکیل می دهد، لذا با در نظر گرفتن ۸۰ درصد به عنوان درصد گوساله گیری، در این گله سالانه حدود ۵۵ گوساله تولید می شود که نزدیک به نیمی از آنها ماده و جهت جایگزینی در گله نگهداری می شوند و نیمی دیگر نر (حدود ۲۵ رأس) و فروخته می شوند. با در نظر گرفتن قیمت هر رأس گوساله نر (یک میلیون ریال)، درآمد حاصل از فروش این حیوان در گله یادشده برابر ۲۵ میلیون ریال خواهد بود. علاوه بر این، عمر اقتصادی هر رأس گاو عشایر کوچنده، حدود ۷ سال است که پس از آن باید جایگزین شود. بنابراین سالانه ۸ رأس از گاوهای گله حذف شده و به فروش می رسد که با در نظر گرفتن قیمت هر رأس ۳ میلیون ریال، درآمد حاصل از فروش گاوهای حذفی در گله مورد نظر نزدیک به ۲۴ میلیون ریال و در نتیجه، درآمد حاصل از فروش گاو و گوساله در این گله ۴۹ میلیون ریال خواهد بود. لذا می توان گفت که درآمد فروش دام به ازای نگهداری هر رأس گاو ۴۹ هزار ریال است. افزون بر این، از هر رأس گاو سالانه به طور متوسط ۱۷/۶ کیلوگرم روغن، ۵۸/۶ کیلوگرم کشک و ۲/۳ کیلوگرم قره قروت به دست می آید که با در نظر گرفتن قیمت هر کیلوگرم از این تولیدات (به ترتیب ۱۵، ۵ و ۷ هزار ریال) درآمد حاصل از فراورده های لبنی به ازای هر رأس گاو نزدیک به ۵۷۳۱۰۰ ریال تخمین زده می شود. بنابراین، کل درآمد سالانه حاصل از هر رأس گاو برای عشایر کوچنده ایل کرد برابر ۱۰۶۳۱۰۰ ریال خواهد بود. با توجه به اینکه هزینه نگهداری سالانه هر رأس گاو و گوساله عشایر کوچنده ایل کرد نزدیک به ۸۲۵۶۸۶ ریال است (جدول ۱۰)، سود سالانه حاصل از پرورش هر رأس گاو به طور متوسط برابر ۲۳۷۴۱۴ ریال برآورد می شود.

سود به دست آمده از پرورش هر رأس دام عشایر اسکان یافته ایل کرد

۱. سود به دست آمده از پرورش هر رأس گوسفند

اطلاعات به دست آمده در مورد درصد زایش در شرایط اسکان نشان می دهد که درصد زایش گوسفند و بره در این حالت بیشتر از شرایط کوچ است. بنابراین، روش محاسبات استخراج

درآمد حاصل از پرورش گوسفند و بز عشایر اسکان یافته ایل کرد شبیه روش محاسبات قبلی است و فقط به جای ۷۵ درصد زایش، ۸۰ درصد منظور شد. بدین ترتیب درآمد حاصل از فروش دام به ازای هر رأس گوسفند داشتی عشایر اسکان یافته برابر ۱۱۸۴۴۰ ریال برآورد می‌شود. اگر متوسط تولید روغن، کشک، قره قروت و پشم تولیدی هر رأس را به ترتیب ۰/۶۷، ۰/۲/۵، ۰/۴۵ و ۱/۱ کیلوگرم در نظر بگیریم، با توجه به قیمت هر کیلوگرم آنها، درآمد حاصل از فروش سالانه این تولیدات برای هر رأس گوسفند برابر ۴۱۱۰۰ ریال خواهد شد. با توجه به مطالب پیشگفته، کل درآمد حاصل از نگهداری هر رأس گوسفند داشتی عشایر اسکان یافته ایل کرد معادل ۱۵۹۵۴۰ ریال در سال خواهد بود. چنانکه پیشتر نیز گفته شد، هزینه نگهداری هر رأس گوسفند و بز عشایر اسکان یافته ایل کرد ۵۲۸۵۰ ریال است (جدول ۱۰)، بنابراین، سود حاصل از پرورش هر رأس گوسفند برای این گروه ۱۰۶۶۹۰ ریال برآورد می‌شود.

۲. سود به دست آمده از پرورش هر رأس بز

در این باره نتایج نشان می‌دهد که درآمد عشایر اسکان یافته ایل کرد از محل فروش دام مربوط به یک گله ۲۵۰ رأسی بز، ۲۱۸۱۴ هزار ریال است. اگر میانگین تولید سالانه روغن، کشک، قره قروت و مو هر رأس بز و بزغاله را به ترتیب ۰/۸۴، ۰/۳/۲، ۰/۵ و ۰/۳ کیلوگرم در نظر بگیریم، با احتساب قیمت هر کیلوگرم، درآمد حاصل از این تولیدات به ازای هر رأس بز برای این گروه از عشایر، ۴۶۱۴۰ ریال برآورد می‌شود. با توجه به این توضیحات، درآمد حاصل از نگهداری هر رأس بز عشایر اسکان یافته ایل کرد برابر ۱۳۳۳۹۶ ریال و هزینه نگهداری هر رأس بز داشتی عشایر اسکان یافته ۴۵۹۳۰ ریال است و مشخص می‌شود که سود حاصل از پرورش هر رأس بز و بزغاله برای عشایر اسکان یافته ۸۷۴۶۶ ریال خواهد بود.

۳. سود به دست آمده از پرورش هر رأس گاو

اطلاعات به دست آمده در مورد درصد گوساله‌گیری نشان می‌دهد که این درصد در

میان عشایر اسکان یافته نسبت به عشایر کوچنده بیشتر است (۸۵ درصد در مقابل ۸۰ درصد). بنابراین با استفاده از ضریب ۸۵ درصد و انجام محاسبات مربوط، مشخص می شود که این گروه سالانه به طور متوسط ۲۷ رأس گوساله و ۹ رأس گاو حذفی یک گله ۱۰۰ رأسی را به فروش می رسانند. با در نظر گرفتن قیمت هر رأس گاو حذفی و گوساله نر (به ترتیب ۳ و ۱ میلیون ریال)، درآمد حاصل از فروش دام در یک گله ۱۰۰ رأسی گاو ۵۲ میلیون ریال خواهد بود. علاوه بر این، نتایج میزان تولید شیر گاوهای عشایر اسکان یافته نشان می دهد که تولید شیر این گاوها نسبت به گاوهای عشایر کوچنده بیشتر است. بنابراین، میزان فراورده های لبنی نیز بالاتر خواهد بود، به طوری که میانگین میزان روغن، کشک و قره قروت تولیدی سالانه به ازای هر رأس گاو به ترتیب ۱۸، ۵۹/۸ و ۲/۴ کیلوگرم است. با در نظر گرفتن قیمت هر کیلوگرم از این فراورده ها (به ترتیب ۱۵، ۵ و ۷ هزار ریال)، درآمد سالانه حاصل از فروش فراورده های لبنی به ازای هر رأس گاو حدود ۵۸۵۸۰۰ ریال برآورد می شود. بنابراین کل درآمد سالانه حاصل از پرورش هر رأس گاو عشایر اسکان یافته حدود ۱۱۰۵۸۰۰ ریال است. با توجه به اینکه هزینه نگهداری سالانه هر رأس گاو و گوساله عشایر اسکان یافته ۸۱۳۷۱۹ ریال است (جدول ۱۰)، میانگین سود سالانه حاصل از پرورش هر رأس گاو برای این گروه از عشایر ۲۹۲۰۸۱ ریال برآورد می شود.

مقایسه میزان سود سالانه هر خانوار عشایر کوچنده و اسکان یافته (از بخش دامداری)

سود سالانه حاصل از پرورش دام برای هر خانوار عشایر کوچنده و اسکان یافته ایل کرد در جدول ۱۱ آورده شده است. همان گونه که در این جدول مشاهده می شود، کل سود سالانه به دست آمده از پرورش دام (گاو، گوسفند و بز) برای هر خانوار عشایر کوچنده و اسکان یافته به ترتیب ۹۶۱۵۸۳۸ و ۱۱۳۹۰۴۶۱ ریال است. به عبارت دیگر، میانگین میزان سود حاصل از پرورش دام برای عشایر اسکان یافته ۱۸/۴۵ درصد بیشتر از عشایر کوچنده است. سهم

پرورش گوسفند، بز و گاو در سود سالانه عشایر اسکان یافته به ترتیب ۴۷/۸، ۴۴/۵ و ۷/۷ درصد و در سود سالانه عشایر کوچنده به ترتیب ۳۸/۹، ۵۹/۳ و ۱/۸ درصد است. بیشتر بودن میزان سود سالانه حاصل از پرورش دام برای خانوارهای اسکان یافته را نسبت به عشایر کوچنده می توان به عواملی چون بالاتر بودن درصد زایش، کمتر بودن میزان سقط، دسترسی بهتر به خدمات دامپزشکی و افزایش دام سنگین نسبت داد. البته نامناسب بودن وضعیت مراتع نقش زیادی در کاهش سود آوری دامداری عشایر کوچنده داشته است.

جدول ۱۱. مقایسه سودآوری بخش دامداری عشایر اسکان یافته و کوچنده ایل کرد

شرح	عشایر اسکان یافته	عشایر کوچنده
تعداد خانوار	۳۵۱	۲۵۵۹
تعداد گوسفند داشتی (رأس)	۱۷۹۰۱	۹۹۸۰۱
میانگین تعداد گوسفند داشتی هر خانوار (رأس)	۵۱	۳۹
سود سالانه هر رأس گوسفند داشتی (ریال)	۱۰۶۶۹۰	۹۵۸۵۲
کل سود سالانه حاصل از پرورش گوسفند هر خانوار (ریال)	۵۴۴۱۱۹۰	۲۷۲۸۲۲۸
تعداد بز داشتی (رأس)	۲۰۵۳۳	۱۵۷۳۷۸
میانگین تعداد بز هر خانوار (رأس)	۵۸	۶۱
سود سالانه هر رأس بز داشتی (ریال)	۸۷۴۶۶	۹۳۵۵۲
کل سود سالانه حاصل از پرورش بز هر خانوار (ریال)	۵۰۷۳۰۲۸	۵۷۰۶۶۷۲
تعداد گاو داشتی (رأس)	۱۰۵۳	۱۸۲۳
میانگین تعداد گاو داشتی هر خانوار (رأس)	۳	۰/۷۲
سود سالانه هر رأس گاو (ریال)	۴۲۶۴۱۶	۲۳۷۴۱۴
کل سود سالانه حاصل از پرورش گاو هر خانوار (ریال)	۸۷۶۲۴۳	۱۷۰۹۳۸
کل سود سالانه حاصل از پرورش دام (ریال)	۱۱۳۹۰۴۶۱	۹۶۱۵۸۳۸

مأخذ: یافته های تحقیق

جمع بندی

انطباق دامداری عشایر کوچنده با شرایط خاص اکولوژیک و طبیعی کشور، بویژه با استان ایلام، یکی از نقاط قوت این شیوه دامداری است. با توجه به عواملی همچون پایین بودن

میزان بارندگی، مشکلات تهیه و تأمین آب لازم برای زراعت و باغداری، توزیع نامتناسب زمانی و جغرافیایی بارندگی، هدر رفتن بخش زیادی از آبهای سطحی، کاهش تدریجی موجودی آب سفره‌های زیرزمینی، محدود بودن اراضی مستعد کشاورزی به علت وجود ارتفاعات، کوهستانها، شیپهای تند و سایر عوارض طبیعی و اولویت تأمین غذای انسان در مقایسه با غذای دام، منابع و امکانات چندانی برای تولید گیاهان علوفه‌ای به میزان انبوه و در سطح بسیار وسیع به منظور تهیه غذای دام در دست نیست. در چنین شرایطی استفاده و بهره‌برداری صحیح از امکانات طبیعی و مرتعی برای چرای دام به شکل‌های گوناگون مراتع بیلاقی، میان‌بند و قشلاق کاملاً ضروری است.

پایینتر بودن میزان سودآوری بخش دامداری عشایر کوچنده به میزان ۱۸/۵ درصد نسبت به عشایر اسکان‌یافته، به منزله برتری شیوه تولید در عشایر اسکان‌یافته نیست، بلکه تفاوت سایر شرایط در پرورش دام در میان بهره‌برداری‌های کوچنده و اسکان‌یافته است که موجب پدید آمدن چنین وضعیتی شده است؛ این شرایط عبارت است از: ضعف مراتع و کمبود علوفه جهت تأمین غذای کافی برای دامهای عشایر کوچنده، از بین رفتن مراتع میان‌بند و تسریع اجباری حرکت کوچ و نارساییهای بهداشتی دام. به عبارت دیگر تفوق ضعیف اقتصادی عشایر اسکان‌یافته نسبت به عشایر کوچنده در این تحقیق یا بررسیهای مشابه نه تنها نمی‌تواند موجب تقویت دیدگاه حمایت از برنامه اسکان شود بلکه برعکس می‌تواند موجب یافتن تنگناها و رفع آنها در جهت ارتقای دامداری عشایر کوچنده و تداوم این شیوه زندگی گردد؛ زیرا اصولاً عشایر نه در مناطق حاصلخیز بلکه عمدتاً در مناطق بیلاقی و قشلاق می‌کنند که امکان کشاورزی در آنها وجود ندارد. لذا اسکان آنان ضمن اینکه مراتع عظیمی از کشور را بلااستفاده گذاشته و بهره‌برداری از آنها را به صفر رسانده، کمبود زمین کشاورزی در روستاها، بحران بیکاری و بحران بخش کشاورزی را حادثر ساخته است. در شرایطی که روستاها قادر به حفظ خود نیستند، نباید انتظار داشته باشیم که عشایر را در دامان خود جای دهند. بنابراین به نظر می‌رسد دست کم در شرایط موجود، تغییر شیوه معیشت و اقتصاد متکی بر دام و مرتع عشایر منطقی نباشد و

سیاست دولت باید نهایتاً بر مبنای اسکان داوطلبانه، آن هم در شرایطی باشد که خدمات مورد نیاز عشایر کوچنده‌ای که تمایلی به اسکان ندارند تحت الشعاع رفع نیازمندیها و حمایت از عشایر اسکان یافته قرار نگیرد.

منابع

۱. امیر احمدی، ب. (۱۳۶۹)، لزوم تغییر الگوی کوچ نشینی در ایران، مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایر، سازمان امور عشایر ایران، شیراز.
۲. دهقانیان، س. و م. کهنسال (۱۳۷۹)، بررسی اقتصاد تولید عشایر خراسان، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۲۹، ص ۷۵-۱۰۶.
۳. رحیم پور، پ. (۱۳۷۸)، بررسی وضعیت موجود نظام دامداری عشایر کوچنده کشور، فصلنامه عشایر ذخائر انقلاب، شماره ۲۴، ص ۸۵-۱۰۲.
۴. زند مقدم، م. (۱۳۷۲)، نگاهی به گذشته دامداری عشایری، طرح تدوین نظام بهره‌برداری از مراتع، جلد ۶، وزارت جهاد سازندگی، معاونت آموزش و عشایر ایران، شیراز.
۵. صرافها، ع. (۱۳۶۹)، تداوم کوچ نشینی، مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایر، سازمان امور عشایر ایران، شیراز.
۶. طباطبایی، م. (۱۳۶۹)، کوچ و دامپروری عشایر از دو دیدگاه اقتصادی و انسانی، مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایر، سازمان امور عشایر ایران، شیراز.
۷. کردوانی، پ. (۱۳۷۴)، مراتع؛ مسائل و راه حل‌های آن در ایران، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران.
۸. مجیدی، ک. (۱۳۷۸)، عشایر و تغییر الگوی دامداری، فصلنامه عشایر ذخائر انقلاب، شماره ۲۱، ص ۱۱۱-۱۳۰.
۹. مرکز آمار ایران (۱۳۶۹)، سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده استان ایلام (ایل کرد)، تهران.

۱۰. مرکز آمار ایران (۱۳۷۷)، سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده (استان ایلام)،

تهران.

۱۱. ملکیان، ل. و پ. شیرانی (۱۳۶۴)، کاربرد روشهای نمونه گیری در علوم اجتماعی،

انتشارات کلمه.

۱۲. نجفی ب. (۱۳۶۹)، عشایر و مسئله بهره برداری نامطلوب از مراتع: مطالعه موردی استان

فارس، مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایر، سازمان امور عشایر ایران،

شیراز.

۱۳. ورجاوند، پ. (۱۳۷۴)، روش بررسی و شناخت کلی ایلات و عشایر، مؤسسه مطالعات و

تحقیقات اجتماعی، ص ۳۰.